ANDRAGOLOGIE GRENSVERLEGGEND?

.... OF VERLEGT ZIJ HAAR EIGEN GRENZEN? ....

In dit stuk staat de relatie tussen andragologie en ontwikkelingsproblematiek centraal en welke bijdragen andragologen zouden kunnen leveren. Een vraag die op de achtergrond meezoemt luidt: is andragologie zó typisch westers c.q. Nederlands, dat andragologen in de Derde Wereld niets te zoeken hebben? Voor de beantwoording van deze vragen kunnen verschillende ingangen worden gekozen. De meest gemakkelijke is de legitimering van andragologische bemoeienis te zoeken in het feit dat een aantal andragologen beroepsmatig in Derde Wereldlanden actief is (geweest), waaronder ikzelf (zie deel II van dit artikel). De ervaringen van een beperkt aantal individuen kunnen echter nooit de legitimatie aan een wetenschap verschaffen tot (nogal forse) uitbreiding van haar geografische en thematisch werkgebied.

Om de plaats van de andragologie in ontwikkelingsproblematiek en -samenwerking te verhelderen is een theoretische omweg nodig: langs theorieën over (onder)ontwikkeling, opvattingen over de sociaal wetenschappen en sociaal wetenschappelijk onderzoek, perspectieven op sociale verandering, modellen voor samenlevingsopbouw en strategieën van verandering. In het volgende schema zijn de belangrijkste, en onderling samenhangende, keuzemomenten weergegeven: keuzes die niet uitsluitend "wetenschappelijk" zijn. Het werd ontleend aan mijn doctoraal-scriptie "Andrago(lo)gie als 3e Wereldwonder??" uit 1981. In het schema zijn een aantal bekende onderverdelingen tot een samenhangend geheel gesmeed. Met het schema wordt niet meer beoogd dan de weergave van tendensen binnen het ontwikkelingsbeleid en -samenwerking, alsmede in het denken daarover.

© K.Brouwer, Groningen, 1981; schema 1

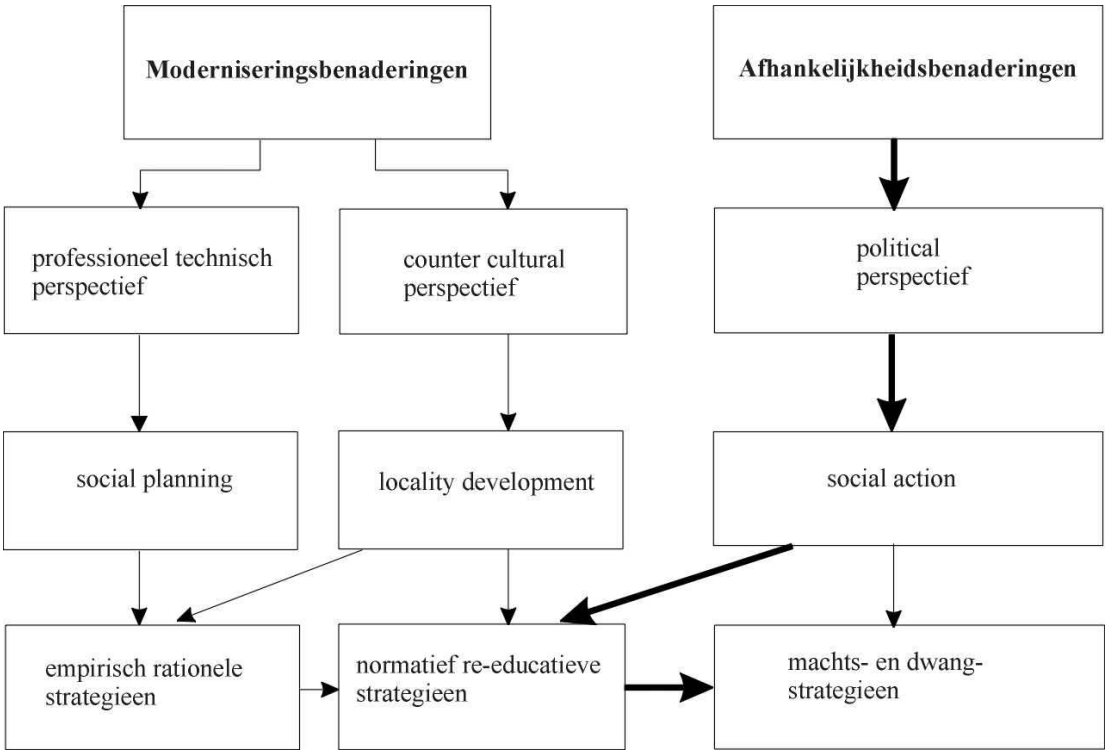

De tweedeling in groepen van ontwikkelings-theorieën (moderniserings- en afhankelijkheidsbenadering) suggereert, per benadering, een consistent geheel aan opvattingen, maar dat is geenszins het geval. Binnen ieder der benaderingen concentreer ik me op de belangrijkste overeenkomsten. Voorzover het om een vergelijking tussen de twee gaat houd ik me bezig met de grootste verschillen.

MODERNISERINGSBENADERING

Een belangrijk gemeenschappelijk kenmerk voor moderniserings-benaderingen is deze: kenmerken van onderontwikkeling worden vooral beschreven als het tegendeel van de verworvenheden in de rijke (westerse) wereld. Derde Wereldlanden worden geschouwd aan de hand van een aantal kenmerken die deze "moderne" wereld zouden typeren. Deze dient uiteindelijk als referentiekader in de richting waarvan ontwikkelingslanden zich moeten of zullen ontwikkelen. Afwijkingen van de veronderstelde ontwikkelingsgang worden als negatief, als remmend, voor ontwikkeling beschouwd. Ontwikkeling wordt gelijk gesteld met economische ontwikkeling. Sociale, culturele en politieke aspecten zijn slechts interessant voorzover dit economische ontwikkeling zou kunnen stimuleren, dan wel frustreren. Einddoelen liggen min of meer vast. Die worden elders bepaald en zeker niet in eerste instantie door de bevolking zelf (voorzover "de" bevolking al bestaat), maar ofwel door de overheid van een land, ofwel door instanties die zich met ontwikkelingshulp bezighouden. Men gaat voorbij aan de rol van sociaal economische, politieke en machtsfactoren juist bij het ontstaan en voortbestaan van armoede.

Binnen deze hoofdstroming kunnen twee perspectieven op sociale verandering worden onderscheiden:

a. het zogeheten "**professional technical perspective**" waarvoor de volgende uitgangspunten kenmerkend zijn: in een samenleving treden onvermijdelijke en autonome veranderingsprocessen op. Problemen kunnen technisch-neutraal worden opgelost. Waarden en normen zijn in een samenleving niet omstreden: er heerst consensus. De rol van een ontwikkelingsorganisatie of -werker is die van "deskundige". Er worden feiten verzameld en geanalyseerd, oplossingen bedacht en middelen aangedragen waarmee het probleem uit de wereld kan worden geholpen (social planning). De nadruk ligt op taakdoelen. De betrokken bevolkingsgroepen spelen een passieve rol. Zij dienen geschoold te worden in technische kennis en vaardigheden en/of te worden overtuigd van het nut en de juistheid van de door anderen/deskundigen aangedragen oplossingen ("empirical rational strategies").

b. het "**counter cultural perspective**": de relatie tussen mens en hulpbronnen is ineffectief en inefficiënt. "Traditionele" vormen van samenleven, inclusief de gebruikte technologie en technieken, werken remmend op ontwikkeling. Verouderde waarden en normen moeten worden omgevormd tot die welke behoren bij een "moderne" samenleving. De rol van een ontwikkelingsorganisatie bestaat uit het stimuleren van lokale samenlevingsverbanden zichzelf te helpen en op een andere wijze gebruik te maken van reeds aanwezige of anderszins beschikbare hulpbronnen. De nadruk ligt op gemeenschappelijke problemen van gehele bevolkingsgroepen: problemen waarover consensus bestaat of gemakkelijk kan worden bereikt ("locality development"). Het komt erop neer sommige bij de ontwikkeling achtergebleven groepen te betrekken bij de reeds in gang zijnde, autonome, moderniserings-processen. Fundamentele veranderingen in het structurele raamwerk van een samenleving worden genegeerd of zijn niet noodzakelijk wil van "ontwikkeling" sprake zijn. Het gaat er vooral om het waarden- en normenstelsel en de wijze waarop deze in de manier van samenleven konkelt vorm krijgt te veranderen ("normative re-educative strategies").

AFHANKELIJKHEIDSBENADERING

De tweede hoofdstroming wordt "afhankelijkheidsbenadering" genoemd. De samenleving bestaat uit verschillende groepen, die elk afzonderlijk unieke en vaak strijdige belangen hebben. Trefwoorden voor de theorieën die hieronder vallen zijn: structurele afhankelijkheid en externe c.q. interne overheersing. Centraal staat dus het begrip "macht".

Die is in hoge mate ongelijk verdeeld en dat is de belangrijkste reden voor ontstaan en voortbestaan van het onderscheid tussen rijk en arm, zowel internationaal als nationaal. Onderontwikkeling is geen kwestie van onwetendheid, onkunde, van traditionele waarden & normen en samenlevingsvormen, noch van het niet beschikken over de juiste technologie en technieken. Belangrijkste conclusie is dat bij ongewijzigde machtsverhoudingen onderontwikkeling en achterstelling blijven bestaan.

Daarbij past het "political perspective" op sociale verandering. Om blijvend veranderingen te realiseren is het nodig bepaalde groepen uit de bevolking te organiseren om tegenwicht te kunnen vormen tegen hen die de materiële en immateriële hulpbronnen beheersen. Ontwikkelingswerk is hier vooral het activeren, mobiliseren en organiseren van delen van de totale bevolking ("social action"). Er is op sommige onderdelen sprake van een scheiding tussen cliëntsysteem (de groep waarmee en waarvoor je werkt) en een extern, buiten het cliëntsysteem gelegen, doelwitsysteem (de groep die moet veranderen) (via "power coercive strategies"). De rol van cliëntgroepen is actief: doelformulering, planning van activiteiten en uitvoering van projecten geschieden in hoge mate door betrokkenen zelf. Gebruik van de onder hen aanwezige kennis en vaardigheden, alsmede hun waarden en normen, vormen belangrijke uitgangspunten. Voorzover veranderingen binnen de cliëntgroepen moeten optreden betreft het vooral bewustmaking ("normative-reeducative strategies"). Veranderingen moeten vooral vanuit "de basis" worden geïnitieerd.

Het bovenstaand verhaal moet leiden tot een, al dan niet bewuste, keuze voor een bepaalde opvatting over ontwikkeling, ontwikkelingssamenwerking, een bepaald perspectief op verandering, een opvatting over samenlevingsopbouw en over de noodzakelijke veranderingsstrategieën. Het lijkt me overduidelijk dat die keuzes gevolgen (zouden moeten) hebben voor het soort ontwikkelingsproject dat je voorstaat; voor de inhoud en de vorm daarvan.

WETENSCHAP EN HET ONTWIKKELINGSVRAAGSTUK

Een andere vraag die ik nu eerst kort wil behandelen is die naar de rol van de sociale wetenschap in de oplossing het Derde Wereld vraagstuk. Ontwikkeling van en in de Derde Wereld betreft bewust gestuurde veranderingsprocessen. Dat betekent een ingrijpen in de huidige gang en stand van zaken op basis van kennis, normen en waarden en ideeën hoe een en ander te veranderen is. Het gaat om het ingrijpen in een uitgangssituatie, waarbij de wegen waarlangs en de middelen waarmee doelen kunnen worden bereikt aangegeven zijn. Het soort theorie dat daarvoor nodig is, vereist een andere vraagstelling dan "hoe is het allemaal zo gekomen en hoe staat het er nu voor". Oftewel: voor ontwikkelingsbeleid en -samenwerking is veel meer nodig dan verklaringsgerichte kennis.

In de beschikbare sociaal wetenschappelijke theorieën over (onder)ontwikkeling zijn een drietal belangrijke problemen te onderkennen: a) het gaat meestal om het macro niveau (internationaal of nationaal), b) men verbindt de verschillende niveau's waarop ontwikkeling zich kan en moet afspelen (macro, meso, micro) niet, laat staan dat men de samenhangen daartussen helder krijgt en, tot slot niet de minst belangrijke, c) het zijn verklaringstheorieën (theorieën over ontwikkeling) in plaats van veranderingstheorieën (theorieën voor ontwikkeling).

Veranderingsgerichte kennis stelt de samenhang tussen wat IS (analyse van de uitgangssituatie), wat MOET (intenties, doelstellingen, normen & waarden) en wat KAN (middelen en mogelijkheden om veranderingen te bewerkstelligen in wat IS) centraal. Daarbij is het niet om het even wiens doelstellingen je probeert te realiseren. Huidig sociaal wetenschappelijk onderzoek op het terrein van de ontwikkelingsproblematiek en -samenwerking houdt zich bijna uitsluitend bezig met dat wat IS. Wanneer men de opvatting deelt dat onderzoek praktisch relevant moet zijn, zal dat zeker tot uitdrukking moeten komen in onderzoeksvraag-stelling, -opzet en -proces. Het vergaren van veranderingsgerichte kennis vergt een andere wijze van onderzoek doen. En daaraan ontbreekt nog wel eens het een en ander.

Met name de andragologie heeft kennis van en ervaringen met het noodzakelijke type, handelings- of veranderingsgerichte, onderzoek. Geredeneerd vanuit de noodzaak tot een bepaald type onderzoek ligt betrokkenheid van het vakgebied dus voor de hand. Niet alleen het onderzoekstype, maar ook de onderzoeksonderwerpen duiden daarop. De Zeeuw schreef, al weer meer dan tien jaar, geleden over de afgrenzing van andragologie van andere sociale wetenschappen het volgende:

> (in de psychologie) "vooral de vraag centraal heeft gestaan wat de mens IS, niet wat hij in relatie tot andere mensen KAN of KAN WORDEN."
> "In de sociologie staat meer centraal de vraag wat de door de interactie van individuen of groepen van individuen opgeroepen organisatorische structuren zijn; niet in eerste instantie hoe en binnen welke grenzen men deze structuren...zal of moet verbeteren."

In de andragologie zou vooral dat wat mensen kunnen WORDEN centraal staan.

Keren we terug naar het ontwikkelingsprobleem. Andragologie heeft weinig van doen met ontwikkelingsproblematiek voorzover dit als technisch, economisch en min of meer sociaal neutraal probleem wordt gedefinieerd. Een dergelijke definitie noodzaakt niet tot meer of minder ingrijpende sociale veranderingen; veranderingen die veel meer zijn dan "smeerolie" voor technische en economische oplossingen. Een andere opvatting over het probleem en de aanpak daarvan is ook mogelijk. Enige citaten:

> "Steeds meer wordt de nadruk gelegd op het op gang brengen en ondersteunen van het streven van kansarme groepen naar culturele, sociale en economische en/of politieke emancipatie. Het gaat om materiële en immateriële positieverbetering en waar dit wordt verhinderd door onderdrukkende structuren betekent dit een bijdrage aan het veranderen van die structuren. Daarom is de organisatie (-graadverhoging) van de doelgroep van belang".
> (uit "Beleid Belicht"; Novib; dec. 1981)

> "Ontwikkeling wordt vooral verwacht van een dynamisch evenwicht, zo niet een productief conflict, tussen overheid en verschillende bevolkingsgroepen.
> Omdat de 'countervailing power' van grote groepen nog maar zwak ontwikkeld is, betekent dit uitgangspunt “dat bij ontwikkelingssamenwerking veel nadruk moet liggen op vorming, scholing, training, organisatie en participatie van bevolkingsgroepen met name aan de basis van de samenleving."
> (uit: "Aspecten", nr.5, mei 1982, Zevenbergen, drs.W)

"Het succes van ontwikkelingswerk hangt uiteindelijk af van de mate waarin de doelgroep er in slaagt voor zichzelf op te komen.
Ontwikkeling kan niet voor anderen gemaakt worden. Ontwikkelingswerk is alleen zinnig als het kan aansluiten bij activiteiten van bevolkingsgroepen zelf om hun situatie te verbeteren en moet gericht zijn op een specifieke maatschappelijke groep.
..dusdanige steun dat het materiële en maatschappelijke vermogen om zelf oplossingen te vinden en te realiseren vergroot worden.
..onderlinge organisatie, kennis en inzicht en politiek uitdrukkingsvermogen.
..flexibiliteit (in de projectuitvoering) is essentieel, omdat het gaat om een proces dat door de doelgroep wordt doorgemaakt. Dat proces behoort bepaald te worden door hún leerervaringen, de veranderingen van hún positie."
(uit: "Kiezen en Doen"; Graaf, Martin de, 1981)

Een goed verstaander heeft slechts een half woord nodig. In het schema vallen deze opvattingen in de meest rechter kolom: afhankelijkheidsbenadering, politiek perspectief op sociale verandering, sociale actie, normatief re-educatieve strategieën, gekoppeld aan machts- en dwangstrategieën. Een dergelijke opvatting over veranderingen sluit aan bij de "stroming" emancipatorische andragologie (als je onder de huidige omstandigheden het woord tenminste nog in de mond durft te nemen). Ook is in de citaten, misschien verstopt, de notie "handelen" herkenbaar: zo langzamerhand een centraal begrip in de andragologie.

Er is nog een ander opvallend punt uit de citaten te halen: als globale werkdoelen van ontwikkelingsprojecten worden, weliswaar in andere bewoordingen, een drietal geformuleerd die ook in de literatuur over samenlevingsopbouw & opbouwwerk terug te vinden zijn:

1. probleemoplossing (materieel en immaterieel)
2. educatie waaronder bewustmaking
3. organisering met het oog op beleidsbeïnvloeding.

Eén conclusie moet dan ook zijn, dat er, mits je ontwikkelingsproblematiek op een bepaalde wijze analyseert, voor andragologen in dit probleemveld wel het een en ander te doen is. Een andere conclusie hebben we al geformuleerd: ontwikkelingsrelevant onderzoek is vooral veranderingsgericht onderzoek (zonder overigens de noodzaak van verklaringsgericht onderzoek te bestrijden). Andragologen houden zich met name bezig met het eerste type onderzoek. In zijn algemeenheid hebben we nu de theoretische contouren geschetst waarbinnen de andragologie bijdragen aan ontwikkelingsproblematiek zou kunnen leveren.

TYPISCH NEDERLANDS ??

In de Nederlandse context worden bovenstaande opvattingen onder andere door de zogeheten "medefinancieringsorganisaties" (als Novib, Cebemo, Icco en Hivos) verwoord. Zij zoeken voor de uitvoering van hun, meestal kleinschalige, projecten dan ook steevast naar organisaties ter plaatse (gedragen door de "doelgroepen" van beleid) die uitgaan van dezelfde ideeën en in hun werkwijze de samenhangen tussen de genoemde werkdoelen proberen te realiseren. Met andere woorden: in Derde Wereldlanden bestaan blijkbaar organisaties met dezelfde "filosofie" van ontwikkeling en verandering.

Dat is eigenlijk ook niet zo'n wonder, omdat fundamentele kritiek op de moderniserings-benaderingen en op de meest gangbare aanpak van ontwikkelingsprojecten juist uit de Derde Wereld zelf afkomstig is. Maar dat je er met het formuleren van doelen en uitgangspunten nog niet bent zal geen toelichting behoeven. De problemen voor de dagelijkse praktijk van het ontwikkelingswerk beginnen dan eigenlijk pas. Als andragoloog wiens denkbeelden met de rechterkolom kunnen worden weergegeven heb je, als het om een werkkring gaat, de keuze tussen a) werk in Nederland, bijvoorbeeld ten behoeve van medefinancieringsorganisaties of b) werk voor ontwikkelingsorganisaties in Derde Wereldlanden. Het heeft heel wat voeten in de aarde gehad, voordat ik mijn keus voor (b) heb kunnen realiseren.

DEEL II. EEN ANDRAGOLOOG GING "VREEMD"

De problemen waarmee je zoal wordt geconfronteerd kunnen aan de hand van mijn eigen ervaringen worden geschilderd. Gedurende een jaar heb ik methodiekontwikkelend onderzoek verricht in Venezuela. Ik zal me hier uitsluitend bezig houden met de inhoudelijke kant en de methodische problemen die zich in de praktijk voordoen wanneer men de keus maakt die ook ik had gemaakt: de rechter kolom van het schema.

Een conclusie vooraf: de methodische uitwerking van dergelijke opvattingen staat nog in de kinderschoenen; tot op heden zijn het voornamelijk doelstellingen gebleven. Wil dit type ontwikkelingswerk niet blijvend geconfronteerd worden met een enorm hiaat tussen wens en werkelijkheid, dan moet de instrumentering met voortvarendheid worden aangepakt.

DE ORGANISATIE

Laten we eerst eens kijken naar de organisatie waar ik terecht kwam. Het "Centro al Servicio de la Acción Popular" (CESAP) is een zelfstandige en (van staat, kerk en vakbeweging) onafhankelijke Venezolaanse organisatie die zichzelf ten doel heeft gesteld "organiseringsprocessen" van de "Clase Popular" (volksklasse) te initiëren en te ondersteunen. Die organisering vindt niet plaats binnen CESAP zelf, maar krijgt vorm in, door haar begeleide en los van haar functionerende, volksorganisaties', of zoals wij dat zouden formuleren basisbewegingen c.q. -organisaties. CESAP is dan ook te beschouwen als een dienstverlener ten behoeve van het particulier initiatief; zeg maar een steunfunctie-organisatie, maar dan wel landelijk. De nadruk lag op het begeleiden en ondersteunen van een drietal uit CESAP's schoot geboren landelijke basisorganisaties: Los Grupos Juveniles de Acción Popular (GRUJAP: jongeren), los Circulos Femeninos Populares (CFP: vrouwen) en la Unión Venezolana de los Centros de Educación Popular (UVECEP: voor "iedereen"). Naast de ondersteuning van deze drie kende CESAP een "proyecto agrícola" (agrarisch project) waarin een grote landbouwcoöperatie werd begeleid, alsmede van waaruit men lokale gezondheidsprojecten opzette.

De werkdoelen die zowel CESAP als de door haar begeleide organisaties nastreven zijn te kenschetsen zijn met 'activering en organisering' en 'vorming en bewustmaking'. Uitgangspunt of startactiviteit wordt (meestal) gevormd door materiële en immateriële probleemoplossing.

ONDERZOEKSPROBLEEM EN -OPZET

In het onderzoek ben ik uitgegaan van twee wensen die in de beginperiode van mijn verblijf naar boven waren gekomen. De ene wens leefde binnen CESAP: de stafleden waren ontevreden met hun werktheorie, die onsystematisch en als te weinig uitgewerkt werd beschouwd. Aan mij de vraag daarin verbeteringen aan te brengen, zodat werkopvattingen meer samenhang zouden gaan vertonen en betere aanwijzingen voor de praktijk van het begeleidings- en ondersteuningswerk zouden opleveren. De andere wens leefde onder de regionale werkers van een der door CESAP ondersteunde organisaties: 'la Unión Venezolana de los Centros de Educación Popular' (UVECEP), een nationale samenbundeling van lokale belangenorganisaties, vergelijkbaar met buurt- en bewonersorganisaties in Nederland. Deze (opbouw- en vormings-) werkers wilden praten over hun dagelijkse arbeid en de daarin door hen ervaren methodische problemen. Via 'reflectie', zoals het werd genoemd, hoopten ze tot verbeteringen in hun werkpraktijk te komen. In de onderzoeksopzet heb ik beide wensen met elkaar gecombineerd. De dagelijkse praktijk binnen UVECEP zou dienen als voorbeeld aan de hand waarvan de werktheorie van CESAP kon worden verbeterd. En omgekeerd zouden de 'systematiserende bezigheden', met de daartoe geformeerde begeleidingsgroep van een aantal stafleden van CESAP, de dagelijkse praktijk van de werkers van UVECEP bevruchten. Ofwel, zoals ik het destijds in mijn onderzoeksvoorstel schreef: *Gestreefd wordt naar onderlinge wisselwerking van de 'theorie van de praktijk' met de 'praktijk van de theorie'.*

Aan het eind van mijn verblijf heb ik twee eindrapporten geschreven. Eentje voor de uitvoerende werkers van UVECEP waarin ik een aantal voor hen essentiële methodische vraagstukken heb uitgewerkt (La Matíca y un Tulipán). Het andere rapport (Correría al Conocido) was de neerslag van de systematisering van de praktijktheorie van CESAP en ik gaf daarin bovendien aan op welke onderdelen en in welke richting men in de toekomst zelf kon voortborduren. De rest van dit stuk gaat in op de inhoud van die rapporten.

SYSTEMATISERING

Na de eerste gesprekken over het combineren van "systematiseren" en "reflectie" leek het de stafleden van CESAP duidelijk wat ik voor hen zou gaan doen. "Leek", omdat men in diverse contacten daarna meer en meer de nadruk begon te leggen op het verbeteren van specifieke onderdelen van het (volgens mij nog te construeren) praktijk-theoretisch bouwwerk.

Ik heb nogal wat tijd geïnvesteerd om het volgende duidelijk te maken: de vraag van CESAP kwam neer op verdere ontwikkeling van de 'theorie'. Voordat men echter toe zou zijn aan verbetering van onderdelen daarvan moest men duidelijk zicht hebben op het totaal. Daarmee zou de richting waarin men voor de 'details' moest gaan zoeken veel helderder worden. Probleem in de opvattingen was juist het ontbreken van samenhangen tussen verschillende noties (zoals ervaringsleren, vorming met het oog op organisering, actieonderzoek, de groep als belangrijkste sociale eenheid waarbinnen veranderingen gestalte konden krijgen, enzovoort). Uiteindelijk heb ik de staf weten te overtuigen van de wenselijkheid van een 'brede benadering', die ik omschreef met het construeren van een 'skelet van opinies' of een 'gebouw van ideeën'. Als een dergelijk kader eenmaal bestond kon het richtinggevend zijn voor de verdere ontwikkeling van methodieken, zouden eventueel ontbrekende concepten worden ontdekt en kon men, wellicht, 'fouten' in het bestaande werk op het spoor komen.

Hoe ziet nu de rechterkolom van schema 1 eruit en wat volgt daaronder? Ofwel tot welke resultaten leidden mijn systematiserende bezigheden uiteindelijk?

De werkdoelen die CESAP en de door haar begeleide organisaties hanteerden worden aangeduid met "vorming en organisering". Beide moeten leiden tot "Bevrijding" (in onze terminologie "emancipatie") en wel van een bepaalde categorie mensen: la Clase Popular. Naast deze werkdoelen hanteerde men een derde begrip: "Educación". Deze term schiep binnen de organisaties de nodige verwarring, maar ten lange leste bleek het de samenvatting te zijn van de zinsnede "vorming met het oog op organisering". "Educación" is dus meer dan ons woord educatie inhoudt en het krijgt een wel zeer specifieke lading: emancipatie.

Het uiteindelijke doel is de "Bevrijding". Voor die "Bevrijding" is maatschappelijke verandering noodzakelijk. Om deze te realiseren is het nodig dat de "Clase Popular" zich onderling organiseert. Het werkdoel "organisering" vloeit voort uit de analyse van de Venezolaanse samenleving. Op macro-niveau constateert men dat de "volksklasse" nauwelijks, tot in het geheel geen, deel heeft aan de maatschappelijke besluitvorming. Een kleine groep, een bovenlaag, maakt de dienst uit op alle terreinen van het maatschappelijk leven (economisch, politiek, sociaal, cultureel etc.). Zij beslist voor en over anderen en meestal ten nadele van die anderen.

Deze situatie wordt als onrechtvaardig beschouwd. Vervolgens kijkt men naar mogelijkheden daarin verandering te brengen. De diagnose luidt dat het de "volksklasse" ontbreekt aan middelen haar stem te laten horen en, veel belangrijker, zich te doen gelden. De enige reële mogelijkheid om veranderingen ten gunste van de "volksklasse" te bewerkstelligen is dat deze zich organiseert in door haarzelf geformeerde en beheerste organisaties. De vraag of politieke partijen binnen de parlementaire democratie (en dat is Venezuela sinds 1956 ononderbroken) geen mogelijkheden bieden wordt negatief beantwoord. Evenmin biedt de vakbeweging voor de gewone mens mogelijkheden hun rechten te verdedigen of te halen. Uit de analyse & diagnose van maatschappelijke structuren en -processen (het macro-niveau) en uit de analyse en diagnose van bestaande organisaties (het meso-niveau) concludeert men de noodzaak van "organisering".

Op macro-niveau krijgt deze vorm in de bundeling van krachten via velerlei organisatorische verbanden, naast de politiek-parlementaire kanalen en de vakbeweging in het economisch leven. Op meso-niveau krijgt organisering vorm in de oprichting van veelsoortige en veelzijdige organisaties (het "particulier initiatief", waarvan in Venezuela niet zoveel te vinden is). Uit de analyse van bestaande organisaties, geconfronteerd met ideeën hoe organisaties zouden moeten functioneren, rolt de conclusie dat het zelfbeheerde en zelfgestuurde organisaties dienen te zijn.

Het van te voren vastleggen van doelen en middelen voor basisorganisaties is in strijd met de uitgangspunten. Het gaat er immers om dat mensen hun leven in handen nemen c.q. krijgen. In de eigen organisaties bepalen deelnemers dus wat deze doet en hoe zij dat doet. Op de lange duur gaat het om een andere manier van samenleven, die vanaf de "basis" moet worden geconstrueerd.

Het werkdoel "organisering" komt voort uit de relaties tussen wat IS, wat KAN en wat MOET op macro- en op meso-niveau. Het werkdoel "vorming" vloeit voort uit de confrontatie tussen wat is, wat moet en wat kan op micro en individueel niveau. In de analyse van het individuele bestaan blijkt een relatie tussen de drie niveau's van sociale verandering. Om met von Werder (Alltägliche Erwachsenenbildung, 1980) te spreken: de maatschappelijke structuren en processen krijgen objectief vorm in instituties en organisaties (meso) en subjectief in het bewustzijn van individuen (micro). CESAP en UVECEP stellen dat het organiseringsproces op lokaal niveau dient te beginnen en wel rond een door betrokkenen gevoelde behoefte of een geconstateerd probleem. Men gaat er vanuit dat mensen in hun dagelijks bestaan ("in de omgang met de hen omringende wereld", via allerlei groepsbetrekkingen) leren, worden gevormd tot wat ze nu zijn en dat hun bewustzijn een bepaalde inhoud krijgt.

Wil je die betrekkingen en dat bewustzijn beïnvloeden dan moet je aansluiten bij die alledaagse, "natuurlijke", leerprocessen. Mensen leren in het gezamenlijk werken aan behoeften en/of problemen. Vroegere ervaringen kunnen worden geherstructureerd; het zelfvertrouwen in eigen kracht kan worden vergroot. Via de ervaringen opgedaan in lokale actie leert men de noodzaak van verdere organisering, leert men de eigen mogelijkheden te gebruiken en wordt men zich bewust van maatschappelijke factoren. In theorie gaat men van zeer concrete en manifeste behoeften en problemen naar steeds omvattender. Aan de ene kant is de activiteiten- of actiegroep bedoeld om bepaalde behoeften te vervullen en problemen tot een oplossing te brengen ("probleemoplossing"; een productdoel). Aan de andere kant is het een weg waarlangs leerprocessen zich afspelen ("educatie & bewustmaking"; een procesdoel). Door "reflectie" over de actie binnen de groep wordt die groep tot leergroep. Er is dus methodisch, op micro-niveau, een nauwe relatie tussen probleemoplossing en educatie: twee van de drie subwerkdoelen binnen organisering.

"Beleidsbeïnvloeding" als subwerkdoel is te beschouwen als het "structurele" element in het organiseringsproces. Uiteindelijk gaat het om maatschappelijke verandering; om het wijzigen van bestaande machtsverhoudingen. Beleidsbeïnvloeding kent verschillende en onderling samenhangende niveau's. De organisering van de Clase Popular is op de lange duur noodzakelijk om hun greep op het maatschappelijk gebeuren te vergroten (macro). Op mesoniveau geschiedt dat in en door hun eigen organisaties. Op microniveau is beleidsbeïnvloeding echter ook terug te vinden. Naar de opvattingen van UVECEP moet de lokale groep worden tot lokale organisatie; een organisatie die de "comunidad" (net zo onvertaalbaar als het engelse equivalent "community"; bij gebrek aan beter "gemeenschap") kan vertegenwoordigen naar buiten toe.

De lokale organisatie werkt dus niet alleen voor de eigen leden, maar zal zich op moeten werpen als spreekbuis en middel van de gemeenschap. In veel probleemsituaties is sprake van een "tegenpartij".

Een voorbeeld daarvan; het ontbreekt bepaalde wijken of dorpen aan een goede drinkwatervoorziening. Dit probleem is niet altijd of bijna nooit oplosbaar met de aan de gemeenschap ter beschikking staande hulpmiddelen. Men zal dus van anderen "vragen" dit probleem op te lossen. Dit "vragen" krijgt in een samenleving als de Venezolaanse het karakter van "eisen of afdwingen" (machts- en dwangstrategieën). Dat vergt bepaalde kennis en kunde van de lokale organisatie; kennis en kunde die kan worden geleerd.

Het formuleren van het doel dat lokale organisaties aan belangenbehartiging moeten doen is gemakkelijk. In de Venezolaanse context is het niet gebruikelijk dat mensen voor hun eigen rechten opkomen, laat staan voor die van anderen. Toch wordt het laatste gevraagd. Om mensen in staat te stellen, zowel qua doelen (wat moet), analyse van de uitgangssituatie (wat is) als middelen (wat kan), uit te komen bij maatschappelijke verandering moet men hen langzamerhand ervaringen laten opdoen met het nastreven ervan.

ONSAMENHANGEND & ONUITGEWERKT

Hoe weinig uitgewerkt en systematisch de praktijktheorie van CESAP was kan worden verduidelijkt aan de hand van een aantal thema's en vragen die tijdens het onderzoek naar boven kwamen.

Op macroniveau hanteert CESAP een samenlevingsutopie van "een maatschappij zonder klassen". Vragen die men zichzelf daarbij stelde waren onder andere: wat is de rol van de staat, welke is de rol van de basisbewegingen, de rol van de politieke partijen en die van de vakbeweging.

De globale werkdoelen zijn "vorming en organisering": welke gebieden zijn binnen de "vorming" te onderscheiden; om welke kennis en vaardigheden gaat het eigenlijk en met welke instrumenten kan dat; welke is de plaats van het subwerkdoel "bewustmaking" binnen de vorming en hoe kan dit worden geïnstrumenteerd. De opvattingen werden meestal samengevat in een dertiental hoofdpunten. Men vond het noodzakelijk dat deze werden geherordend, maar vooral verder geconcretiseerd. In elk afzonderlijk punt werd de inhoud van de overige in andere bewoordingen grotendeels herhaald. Bovendien ontbrak de samenhang.

Een belangrijk ontbrekend element was de instrumentering van het doel "organisering van de lokale gemeenschap". CESAP kiest voor een 'leermodel' dat in opbouwwerktermen kon worden aangeduid met "leren aan de klus". Vragen die men zichzelf (maar vooral mij) stelde waren: hoe kan het principe van "actie-reflectie-actie" theoretisch worden gefundeerd, hoe past dit in andere educatieve doelstellingen, hoe kan het principe worden toegepast in de lokale groep of organisatie en welk stappen of aandachtspunten kun je in een dergelijk leerproces onderscheiden.

Een ander uitgangspunt werd zo omschreven: uitgaan van de werkelijkheid. Daarbij gestelde vragen: hoe ziet die dagelijkse werkelijkheid van mensen er eigenlijk uit en hoe maak je deze begrijpbaar en grijpbaar.

Belangrijk uitgangspunt is dat veranderingen het best kunnen plaatsvinden in en vanuit de groepscontext. Er werden vragen opgeworpen naar de verschillende processen die zich binnen een groep afspelen, over de relaties tussen groep en individu, over de verhouding tussen groep en de lokale gemeenschap.

Men maakte geen duidelijk onderscheid tussen de verschillende niveau’s van sociale verandering en kon derhalve ook geen samenhangen daartussen schetsen. Men maakte geen onderscheid tussen "organisering" (een proces) en "organisatie" (een product). De onderlinge verbanden tussen de hoofdwerkdoelen organisering en vorming waren niet duidelijk. De analyse van de uitgangssituatie bewoog zich met name op het macroniveau; de formulering van doelstellingen eveneens.

Ook het verschil tussen externe doelen en interne doelen van organisaties werd niet gehanteerd.

Het begrip "vorming" werd uiteenlopend ingevuld en varieerde van psycho-sociale, individuele vorming, met een Rogeriaanse invulling tot maatschappelijke bewustwording en actie naar de opvattingen van Freire.
Het werk van CESAP werd in procestermen nauwelijks eensluidend omschreven. De één omschreef het vormings-, of "educatieve", proces vooral op individueel niveau, een ander op lokaal niveau en een derde zag het als globaal maatschappelijk proces leidend naar "Bevrijding". De samenhangen en verbindingen tussen de verschillende niveau's werd weliswaar verondersteld, maar methodisch nauwelijks uitgewerkt.

BASISBEGRIPPEN

Vanzelfsprekend heb ik uit deze "feilen" in de praktijktheorie keuzes gemaakt. Mijn bijdragen aan de uitwerking van een praktijktheorie (systematisering) hebben in eerste instantie bestaan uit herordening, en op sommige onderdelen uitbreiding, van door CESAP en UVECEP gehanteerde basisbegrippen. Zo heb ik "organización popular" beschreven op drie niveau's, de onderlinge verbanden daartussen geschetst, aangegeven hoe het proces vanaf het microniveau via het mesoniveau naar het macroniveau er uit zag, alsmede "aangetoond" dat dit begrip vooral op het niveau van de lokale gemeenschap vooralsnog onuitgewerkt was gebleven. Dit was een duidelijk hiaat, omdat men er vanuit ging dat veranderingen van onderaf moesten beginnen. Ook is duidelijk gemaakt hoe het werkdoel "vorming" zich verhield tot "organisering".

VORMING

Daarnaast heb ik met beziggehouden met het werkdoel vorming. Men wilde een combinatie van de ideeën van Rogers en die van Freire. De theoretische verbinding daartussen heb ik als volgt geschetst. "De mens" onderhoudt in ieder geval twee typen relaties; de relatie tot de medemens (mens-mens) en de relatie met de omringende sociaal economische, politieke en culturele wereld (mens-wereld). Rogeriaanse opvattingen en methodieken gaan vooral over het eerste type relaties en Freiriaanse over het tweede type. Als je uitging van de opvattingen van Freire (en dat deed CESAP) en dit voegde bij de leertheoretische ideeën (leren aan de klus) dan was de relatie mens-mens een onderdeel van de relatie mens-wereld. Bovendien moest binnen vorming "bewustwording" van de relatie "mens-wereld" hoofddoel zijn.

In de praktijk van het werk lag vooral de nadruk op kennisoverdracht en persoonlijke vorming los van de maatschappelijke context. Voor leerprocessen op lokaal niveau binnen de actie- en activiteitengroepen bestond nauwelijks een uitgewerkte methodiek. Het geformuleerde model "leren van ervaringen in het dagelijks leven" werd niet op systematische wijze begeleid en ondersteund. Om voor dit hiaat een begin van een invulling te geven heb ik "leren van ervaringen" verbonden met "bewustmaking". Ervaringen kunnen worden onderverdeeld in individuele, groepsgebonden en collectieve ervaringen. Van alle drie typen ervaringen kun je "leren".

"Bewustmaking" kan worden onderscheiden naar een viertal niveau's of situaties: a) van de persoonlijke situatie, b) van de groepssituatie, c) van de lokale situatie en d) van de maatschappelijke situatie. Bij groepservaringen kan een onderscheid gemaakt worden tussen a) ervaringen die men binnen de groep opdoet en b) ervaringen die de groep opdoet in haar activiteiten richting de buitenwereld. Groepservaringen binnen de groep kan men weer onderscheiden naar relaties mens-mens en de interne groepsrelaties.

Voor het eerste bieden de methoden en technieken van de humanistische psychologie aanwijzingen. Voor het functioneren van de groep kan men terecht bij de technieken uit de groepsdynamica. De ervaringen die de groep opdoet in haar activiteiten naar buiten kunnen leiden tot leermomenten met betrekking tot de relatie mens-wereld. Daarvoor zijn Freiriaanse methoden en technieken beschikbaar. De bedoelde ervaringen leveren kennis en kunde op voor het organiseringsproces (vergadertechnieken, strategieën en tactieken van actie, methoden van informatieverzameling -actieonderzoek stond hoog in het vaandel geschreven-, onderhandelen en dergelijke).

In de herordening van begrippen was eveneens het onderscheid relevant tussen de actie op zichzelf (acción popular) en het organiseringsproces op lokaal niveau (organización popular).

Een en ander culmineerde in het volgende conceptuele raamwerk waarin “ervaringsleren” gekoppeld werd aan “bewustwording” en de diverse theoretische noties die men binnen CESAP had een plek kregen.

© K.Brouwer, San Pedro de los Altos/Groningen, 1982/1983, schema 2

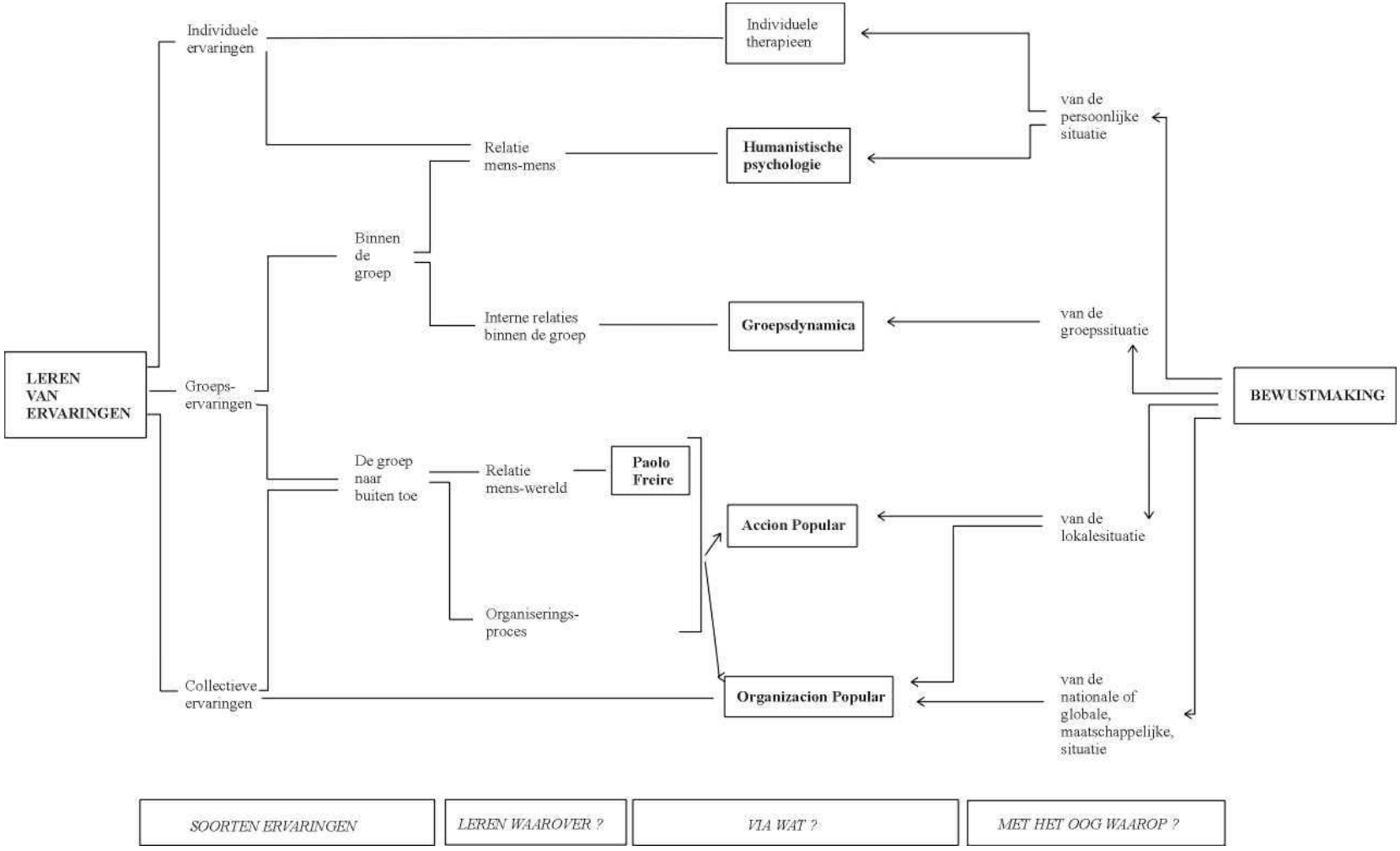

Naast "bewustmaking" waren een aantal andere vormingsprocessen herkenbaar, te weten "informeren" en "het aanleren van vaardigheden". Om de samenhangen tussen de drie te kunnen schetsen heb ik het onderscheid gehanteerd tussen drie elementen, van "bewustzijn"en vervolgens de genoemde twee vormingsprocessen naast bewustmaking, een plaats in het geheel gegeven. Ook dit gaf ik weer in een schemaatje.

© K.Brouwer, San Pedro de los Altos/Groningen, 1982/1983, schema 3.

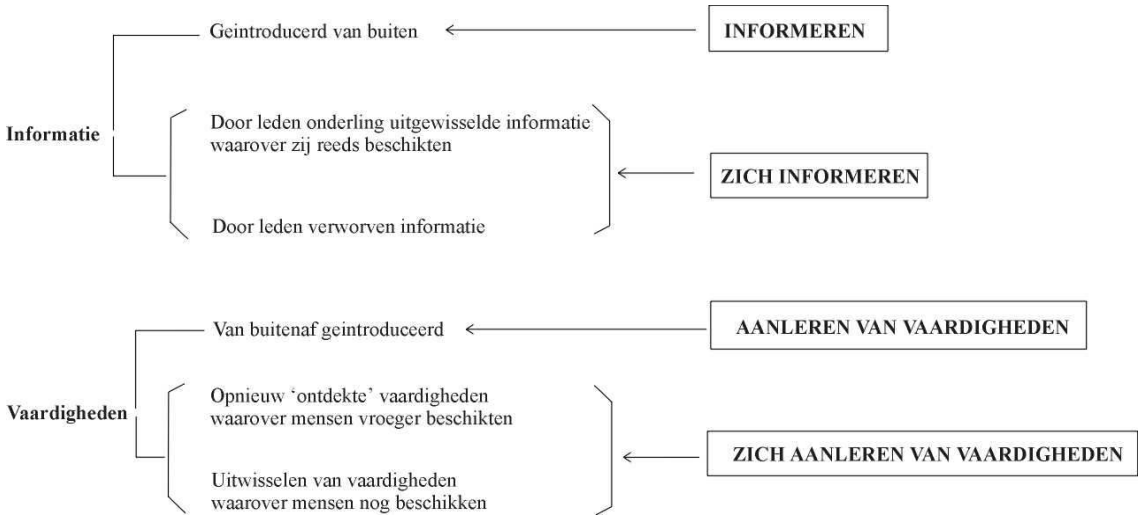

Duidelijk wordt hierin hoe "bewustmaking kan worden ondersteund door "informeren" (gericht op het kenniselement) en "aanleren van vaardigheden" (gericht op het handelingselement).

Bij "vorming" gaat het niet uitsluitend om van buitenaf geïntroduceerde processen. Mensen kunnen zich in de lokale actie of organisatie ook zelf voorzien van informatie. Eveneens kunnen zij zichzelf vaardigheden aanleren. Om de plaats van het vormings- en scholingsprogramma van CESAP duidelijk te maken legde ik ook dit in een schema neer (schema 4). Hieruit wordt ook de plaats duidelijk van "actieonderzoek", iets dat wel werd voorgestaan, maar in de realiteit niet werd gedaan (hoofdzakelijk vanwege het ontbreken van concrete methodieken). Actieonderzoek is een vorm waarmee leden van een lokale organisatie zich informatie over de omgeving kunnen ***verwerven.***

© K.Brouwer, San Pedro de los Altos/Groningen, 1982/1983, schema 4

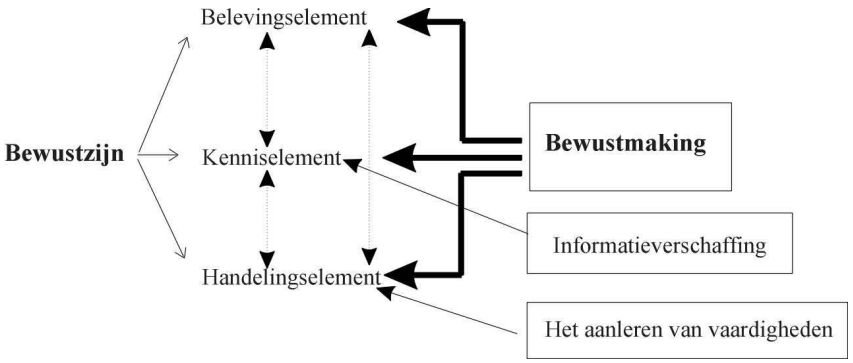

ORGANISERING

Wat er binnen CESAP aan geschreven materiaal bestond ging vooral over het werkdoel vorming. Bij het onderdeel over de basisbegrippen had ik al de plaats van dit werkdoel ten opzicht van organisering geschetst. Het is vorming met het oog op organisering: educatie en bewustmaking als subwerkdoel naast probleemoplossing en beleids-beïnvloeding. Het werkdoel organisering werd beschreven in macro- en meso-termen. Als over het microniveau (het lokale) niveau gesproken werd gebeurde dit in groepsdynamische bewoordingen. Wat men aan methodische aanwijzingen kende waren beschrijvingen wat een dergelijke groep intern moest zijn en wat deze groep intern moest bereiken. CESAP en UVECEP maakten geen onderscheid tussen lokale groep en lokale organisatie.

Daardoor verdween het verschil tussen sociale processen die zich in groepen en die welke zich in organisaties voordoen uit het gezicht. Intra- en interorganisationele processen werden niet onderscheiden. In de praktijk bleken de lokale organisaties relatief gesloten te zijn. De "Centros de Educación Popular" zoals de lokale groepen en organisaties binnen UVECEP werden genoemd, waren vooral bezig met sociaal culturele activiteiten voor de eigen leden. Van actiegroep of belangenbehartiging-organisatie voor de buurt/het dorp was slechts in een aantal regio sprake. Dat had mijns inziens mede te maken met de beschikbare praktijktheoretische opvattingen binnen CESAP. Naast een uitgebreid verhaal over de verschillende vormingsdoelen hebben mijn bijdragen aan de praktijktheorie bestaan uit het aandragen van verschillende aspecten van lokale organisering.

Daarbij is veelvuldig gebruik gemaakt van kennis vanuit het opbouwwerk. Voor wat betreft de "interne organisering" zijn kenmerken van vrijwilligersorganisaties aan de orde gesteld (een wisselend activiteitenniveau, de relatie tussen voorhoede en achterban, leiderschapsvraagstukken, de spanning tussen proces- en productdoelen, niveau's van participatie enzovoorts). Ook over "externe organisering" heb ik het een en ander aangedragen: de samenwerking met anderen (personen en organisaties); het mobiliseren van steun en de strategieën die gebruikt kunnen worden om mogelijke "tegenpartijen" de wind uit de zeilen te nemen.

REFLECTIE

De bezigheden die ik had aangeduid met "reflectie" leverden een aantal thema's op waarmee uitvoerend ontwikkelingswerkers te kampen hadden. Een belangrijke daarvan was de vraag met welk type activiteit een lokale organisatie kon worden geïnitieerd, ofwel de vraag: wat betekent "uitgaan van de werkelijkheid". In de praktijk gingen werkers of uit van "behoeften", of van "problemen". De nadruk lag op vormingsactiviteiten in engere zin (psycho sociaal en groepsdynamisch) en op het voor de eigen leden organiseren van een breed scala aan sociaal culturele activiteiten ("behoeften"). Bij "problemen" valt te denken aan diverse materiële vraagstukken variërend van huisvesting tot gezondheidszorgvoorzieningen. Bij "behoeften" horen activiteiten, bij problemen acties. Het belangrijkste vormingsproces doet zich voor in de actie; daarin worden beide doelen "vorming en organisering" gecombineerd, via vormen van ervaringsleren rond collectieve problemen. In het eindverslag heb ik daarnaast geschetst dat "activiteiten met het oog op behoeften" en "acties met het oog op problemen" voor het functioneren van de organisatie gecombineerd moesten worden.

Aansluitend bij dit thema was gebleken dat de werkers verschillende strategieën hanteerden bij het formeren van een initiatiefgroep. De ene groep werkers startte een activiteit met een persoon die in de door de werker geselecteerde activiteit geïnteresseerd was. Die persoon trachtte vervolgens bij anderen belangstelling voor die activiteit te wekken. Een tweede groep werkers zocht naar strategische personen in de gemeenschap geïnteresseerd in "het algemeen belang", schoolde hen in organisatorische zin, richtte de organisatie op. Deze presenteerde zich vervolgens aan "de" bevolking, meestal met een voorstel gezamenlijk een bepaald, op korte termijn oplosbaar, probleem aan te pakken. Een derde groep werkers hanteerde de "voorbeeldmethode"; geïnteresseerden gingen als het ware op excursie naar een lokale organisatie in de buurt. Vervolgens werd gekeken naar wat men daarvan overnam. Aan het thema "hoe begin je een lokale organisatie "is, zowel tussentijds als in het eindverslag voor de werkers, veel aandacht geschonken.

Een ander belangrijk thema werd samengevat in "de relaties van het Centro de Educación Popular met de gemeenschap". Een element daaruit: de noodzaak zich als organisatie te informeren over hetgeen binnen de gemeenschap leeft aan behoeften en problemen (nodig om "uit te kunnen gaan van de werkelijkheid") en de gemeenschap te informeren over de activiteiten en acties van de lokale organisatie (promotiebeleid). Men was voorstander van actieonderzoek, maar deed daar in de praktijk weinig aan. Dat is trouwens ook niet zo'n wonder, want hoe uitgewerkt, methodisch, is actieonderzoek nu helemaal. Ander element was "het organiseren van bewoners" waarbij twee doelen konden worden onderscheiden. Aan de ene kant het beter aanwenden van hulpbronnen waarover bewoners nu reeds beschikken (interne hulpbronnen) en aan de andere kant het verwerven en herverdelen van hulpbronnen waarover anderen de beschikkingsmacht en het beheer hebben (externe hulpbronnen).

Naast extern organisatorische zijn een aantal intern organisatorische thema's behandeld, zoals moeilijkheden voor wat betreft de samenstelling van het ledenbestand:
a) oververtegenwoordiging van vrouwen en
b) van jongeren in de lokale organisatie;
voornamelijk terug te voeren op het soort activiteit dat men organiseerde en op de werving van vrijwilligers voor activiteiten.

Veelvuldig werd het gebrek aan continuïteit en motivatie als problemen voor de organisatie aangevoerd. Een aspect daarvan werd omschreven met: soms gebeurt er een korte periode een heleboel, maar in andere periodes bijna niets: kenmerkend voor vrijwilligersorganisaties.

Bij de behandeling van voornoemde thema's is veelvuldig gebruik gemaakt van opbouwwerkliteratuuur die ik vertaalde en verder uitwerkte naar de concrete situaties binnen UVECEP.

Methodisch had men een groot aantal vragen: teveel om in zo'n korte tijd te kunnen beantwoorden. Het ging daarbij onder andere om methoden om de werkelijkheid te onderzoeken tezamen met de bewoners (actieonderzoek); registratiemethoden van het eigen werk; de instrumentering van "leren van collectieve ervaringen"; evaluatie-technieken; de methodische verbanden tussen de verschillende vormingsdoelen als informatieverschaffing, het aanleren van vaardigheden en bewustmaking.

HET EINDE OF EEN BEGIN

Wanneer ik terugkijk naar mijn werkzaamheden dan springt een belangrijk gegeven in het oog. Mijn bijdragen hebben vooral bestaan uit het opschonen van het begrippenkader en het aandragen van belangrijke ontbrekende methodische en conceptuele elementen. Maar het allerbelangrijkste resultaat is dit. Centraal probleem bij de concretisering van de rechterkolom uit schema 1 is te vinden in de samenhangen tussen de verschillende uitgangspunten, waaronder die tussen

* veranderingen op macro-, meso- en micro niveau;
* normative re-educative en power coercive strategies.
* probleemoplossing, educatie & bewustmaking en beleidsbeïnvloeding;
* verschillende vormingsdoelen en methoden (psycho sociale vorming, groepsdynamische processen, bewustmaking en scholing in opbouwwerk-achtige vaardigheden);

In het begin schreef ik dat de methodische uitwerking van opvattingen uit de meest rechter kolom van schema 1 in de kinderschoenen staat. Dat de methodiek het kindstadium nog niet is ontgroeid heeft mijns inziens vooral te maken met het feit dat men zich tot op heden vooral heeft geconcentreerd op specifieke ónderdelen en niet de samenhangen zelf centraal heeft gesteld. Maar dat is een euvel waarmee de gehele sociale wetenschap te kampen lijkt te hebben.

Klaas Brouwer, Groningen, april 1987, gepubliceerd in tijdschrift “Andersom”